

**ВСТУП ДО «ПРОГРАМИ ВИХОВАННЯ»
НА ОСНОВІ ЦІННОСТЕЙ
ЗА ВЧЕННЯМ ІВАНА ПАВЛА II**

Вступ до програми виховання, що ґрунтується на цінностях

Згідно вчення Івана Павла II

к.с. проф. д-р хаб. Здіслав Струзік

приготування для друку

Складання, верстка – Лукаш Янковський

Переклад на українську – Євгеній Білоножко

фото на обкладинці Гжегож Галонзка

Grzegorz Gałazka/LEEMAGE/EAST NEWS

©Copyright by Instytut Papieża Jana Pawła II

Warszawa 2017

ISBN 978-83-65198-35-8

Instytut Papieża Jana Pawła II
ul. Księdza Prymasa Augusta Hłonda 1
02-972 Warszawa
tel. 22 213 11 90, fax 22 213 11 92
www.ipjp2.pl, instytut@ipjp2.pl

Здіслав Струзік Виховна програма, що ґрунтується на цінностях
згідно вчення Івана Павла II

Z. Struzik, *Program wychowawczy oparty na wartościach według
nauczania Jana Pawła II*, Warszawa 2010

Зміст

I Цінності як підстава інтеграції. Вступ до Програми Виховання	5
1 Освіта - аксіологічний виклик для школи	7
2 Норми у вихованні	12
3 Цінність життя	14
4 Цінність солідарності	15
5 Цінність правди і свободи	16
6 Цінність національної та загальноєвропейської культури	17
7 Виховання у цінностях через діалог	18
Підсумки	11
II Підстави Програму виховання	23
1 Припущення Програми виховання	24
2 Суб'єктивність в Програмі виховання	26
3 Об'єктивність в Програмі виховання	28
3.1 Зміст Програми виховання	14
3.2 Форма Програми виховання	29
3.3 Місце реалізації Програми виховання	31
III Методологія	33
1 Методологічна основа	35
2 Єдність «Програми виховання»	36
3 Ціль виховання	37
3.1 Виховання у цінностях	37
3.2 Вищі цілі	39
3.3 Загальні цілі	39
3.4 Специфічні цілі	41
3.5 Реалізація Програми виховання	42
4 Реалізація Програми виховання	42
4.1 Реалізація у школі	43
4.2 Реалізація у класі	43
4.3 Групи зацікавленості та діяльності	44
4.4 Реалізація Програму виховання в родині	45
Бібліографія	47

**I. Цінності як підстава інтеграції.
Вступ до «Програми виховання»**

1. Освіта - аксіологічний виклик для школи

Політичні, економічні та ідейні чинники зумовили появу в країнах Європи планів по інституалізації співпраці на міждержавному рівні, що стало можливим завдяки подібній структурі культури, філософії і політичної думки країн. Наслідком цього стали подібні ціннісні системи. Духовна спадщина і моральна культура Європи спирається на неподільні і універсальні цінностях, як-то: людська гідність, свобода, рівність та солідарність¹. Спільнота будується на принципах демократії та верховенства права. Хоча нині ми можемо спостерігати певні тенденції до універсалізації, яка дещо усуває релігійні підвалини Європи, основою залишається спадщина, яка ґрунтується на гуманізмі та культурі. Окремі ціннісні системи, які формувалися починаючи зі стародавніх часів, вказують на єдність культури, яка є основою формування загальноєвропейської ідентичності.²

Елементом, який об'єднує всі країни Європи, є приналежність до європейської культури права, тобто певне незмінне ставлення суспільства до права, яке в подібний спосіб розуміє норми і загальнообов'язкові процедури.³ Упродовж віків європейські держави і їх право формувалися, образно кажучи «насичувались» певними цінностями, які є вкорінені у релігії і християнської культури. В Європі саме у такий спосіб розуміється так зване «верховенство права», основним завданням якого є служба людини і захист її гідності.

Ототожнення права з релігійними нормами чи системою моральних норм, або звичаями, буде помилкою. Проте виховання у визначеній культурі – маємо на увазі європейській – формує відповідну ієрархію цінностей.

Сучасний образ Європи виникнув на підставі кількох етапів формування права. Першим з них є рецепція Римського права, яка запровадила принцип автономності правових регулювань по відношенню до будь-яких інших систем, що впорядковували суспільні стосунки. Одночасно в Європі стосунок до світу, розуміння добра і зла, почуття справедливості, ставлення до життя та інші чинники, що формували правову свідомість, визначалися передусім християнством⁴. До XVII

¹ Jan Paweł II, adh., *Ecclesia in Europa* (28 czerwca 2003),

² Por. F. Gołębski, *Kulturowe aspekty integracji europejskiej*, Warszawa 2009

³ R. Tokarczyk, *Współczesne kultury prawne*, Warszawa 2008

⁴ Zob. M. Safian, *Prawo, wartości i demokracja*, w: *Chrześcijaństwo, świat – polityka. Zeszyty społecznej myśli Kościoła*, 3 (7) 2008, s. 5-22

ст. жодна з правових шкіл теорії права не заперечувала норми позитивного права. Навіть навпаки: існували намагання, спираючись на християнські цінності (справедливість, свобода, відповідальність за життя), відповісти на головне питання: як сформувати такі закони, що будуть максимально добре відображати загальноприйняті цінності.

Поворот у питанні права був здійснений під час Французької революції⁵ (1789–1799), яка не заважаючи відкидання релігійної складової зі сфери функціонування держави, ґрунтувалась на християнській культурі. Саме правові зміни епохи Французької революції нівелювали такі феномени як «цінність», «свобода», «справедливість» і «братерство» у їх сакральному вимірі⁶. Французька декларація прав людини і громадянин⁷, виключаючи Бога та релігійне життя з публічного простору, ставить в центрі стосунків між державою та суспільством людину. Принципи «Декларації» засновані на захисті прав людини, які визнаються натуральними і невід’ємними правами людини.

В продовж останніх кількох десятків років європейська правова культура критикується через її надмірне захоплення лібералізмом та індиферентністю, тобто байдужістю і мінливістю по відношенню до універсальних цінностей. Проте, з іншого боку, підстави правових змін, які відбуваються в державах Європи, базуються на повазі до цінностей пов’язаних з гідністю особи, з дотриманням прав людини та впровадженням міжнародних механізмів, які гарантують безпеку і підвищують стандарти щоденного життя.

Функціонування європейських держав спирається на певну інституціональну модель, головною нормою якої є «єдність в різноманітності», що реалізується за принципом солідарності та субсидіарність*.

⁵ Період в історії Франції 1789–1799, у який відбулися фундаментальні зміни соціально-політичного життя країни.

⁶ Zob. M. Safian, *Prawo, wartości i demokracja*, w: *Chrześcijaństwo, świat – polityka...*, dz. cyt., s. 9

⁷ Ухвалена постановою Французьких Національних зборів 26 серпня 1789

* (примітка прекладача) Субсидіарність (лат. *subsidium* — допомога; англ. *subsidiarity*) — організаційний і правовий принцип, згідно якого спільнотавдається до будь-яких заходів лише в тому разі, коли вони ефективніші за відповідні заходи на національному, регіональному або місцевому рівнях, або будь-яких інших нижніх рівнях. Принцип субсидіарності є одним із основоположних (разом із принципами спільного блага та солідарності) у соціальному вченні (соціальній доктрині) католицької Церкви, засада субсидіарності є одиніє з основоположних

З огляду на глибинні зміни у європейській цивілізації постає потреба повернення до аксіологічної освіти. Виховання у цінностях має відбуватися у родині, школі, Церкві, місці праці та всіх середовищ, де функціонує людина, а право, що функціонує в Європі, має бути віддзеркаленням цінностей.

Однак, це можливе, якщо освіта і виховання людини буде засновуватися на спільному і однаковому розумінні таких цінностей, як-то: життя, солідарність, свобода, правда, любов, братерство.

Головне вміння, яке має набути людина – це вміння оцінювати, пізнавати себе, свої емоції і реакції та бути відповідальною за себе та інших.

Перед тим, як ми запитаємо себе, які цінності визначають життя європейців та які цінності обов'язкові для європейської інтеграції, потрібно визначити, що таке цінності.

Найбільш загальноживане визначення поняття описує «цінність» як те, що є цінне та важливе для особи та суспільства, що сприяє інтегральному розвитку та як наслідок призводить до загального добра, прояву людяності. Найкоротшу, а одночасно найглибшу дефініцію «виховання до цінностей» дає святий Папа Римський Іван Павло II – формування власної людяності. «У вихованні головне, щоб людина ставала більш людяною. Тобто, важливішим для особи є «Бути», ніж «Мати» (володіти). Інакше кажучи, через все, що я «маю», чим «володію», вміти більше та повніше бути людиною – це означає вміти більше «бути» не тільки з «Іншим», а передусім для «Інших»⁹

Аксіологія як наука про цінності з'являється у ХХ столітті, але це не означає, що раніше філософія не цікавилась даною проблематикою.

Серед «цінностей» найбільше зацікавлення викликали естетична цінність в музиці, скульптурі, архітектурі та малярстві. Філософи ХІХ століття, передусім мається на увазі творчість Девіда Г'юма та Огюста Конта, редукували цінності виключно до сфери вираження почуттів, що з'являються з огляду на контакт з певною річчю і ступенів задоволення, невдоволення або розчарування, що виникають з цього. Тодішні філософи послідовно стверджували, що цінності належать до сфери психічних переживань, що проявляється через

принципів Європейського Союзу. Означає постійне оцінювання обґрунтованості дій ЄС з погляду наявних можливостей на національному, регіональному та місцевому рівнях.

⁹ Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury*, Przemówienie w UNESCO, Paryż, 2.06.1980

чуттєве ставлення до конкретних предметів.¹⁰ Включення «цінностей» до сфери суб'єктивних та анатомічних переживань виключає аксіологію з наукової об'єктивності та емпіричного доведення.

Новий погляд на «цінності», як не суб'єктивний, а об'єктивний досвід, поширився лише у ХХ столітті завдяки феноменології.

Виявляється, що помилкові погляди і теорії можуть спотворити спосіб розуміння і потребу впровадження цінностей в процесах виховання людини. Раціоналісти, наприклад, не сприймаючи сфери духа, невідповідно інтерпретують емоціональне відчуття цінностей. Для натуралістів цінності виключно суб'єктивні, а відповідно є фальшивим додатком до об'єктивного світу науки. Натомість нігілісти стверджують, що цінності не існують взагалі, оскільки об'єктивними є лише потреби та прагнення людини.

Однак більш небезпечними від помилкових теорій, що не дають правильного відчуття цінностей, є невідповідна поведінка та етос.

Відсутність дефінітивної, об'єктивної ієрархії цінностей призводить до керування в житті суб'єктивно унормованим розумінням - добра, справедливості, свободи, правди – виключно з огляду на власні потреби і користі. Цінності розуміються в контексті досвіду, який часто визначаємо через переживання. Нетиповість даного досвіду полягає у тому, що під час пізнанні кожної об'єктивної цінності у людині товаришують емоції та почуття. Досвід об'єктивних цінностей підвищується особистим переживанням і цілою палітрою асоціацій, які проявляються у цю хвилину. Варто скористатися з рефлексій феноменологів, які стверджують про наявність емоційно-інтуїтивного розуміння цінностей, про емоційну (інтуїтивну) перцепцію.¹¹

Але це не означає, що через відчуття цінностей заперечується їх об'єктивність і всезагальність.

Відповідно, якщо приймати персоналістичну концепцію людини папи Івана Павла II, то аксіологічний досвід також має бути застосований до сфери розумової, емоціональної і духовної сфери пізнання людини.

Раціональне пізнання та емоційне переживання нівелюють феномен «цінностей». Цінності мають пізнаватися в контексті цілісного розуміння психофізики людини. Пізнання цінностей, досвідчення цінностей і виховання в цінностях є складними процесом і різняться в залежності від типу цінностей. Відповідно, по-різному

¹⁰ Zob. A. Siemianowski, *Szkice z etyki wartości*, Gniezno 2006.

¹¹ Zob. A. Siemianowski, *Szkice z etyki wartości*, dz. cyt., s. 57

інтерпретуються естетичні, утилітарні, моральні, духовні цінності або матеріальні та фізичні цінності.

З огляду на різноманітність описаних цінностей постає потреба класифікації самого предмету, який є носієм цінностей. Це можуть бути індивідуальні предмети, живі чи мертві, особи і безособові істоти, створені людиною або природою, чи конкретними подіями. Відповідно можна говорити про цінність життя, цінність стосунків з батьками, про цінність контактування з неживою природою, цінність культури, цінності літературного твору або цінності героїчного вчинку героя війни.

Персоналізм Івана Павла II стверджує, що з усієї цієї різноманітності людина є цінністю самою в собі, а додатково є сам носієм та творцем цінностей. По відношенню до особи її цінність не визначаються в залежності від її вчинків. Брехун, злодій або вбивця наважаючи на свої вчинки мають свою цінність. Людина як онтологічна цінність ніколи не має свого негативного полюсу. Іншими словами цінності кваліфікуються полярністю: справедливий – не справедливий, чуттєвий – нечуттєвий, покора – гординя.

Сучасною проблемою у вихованні є відхід від універсальних та незмінних цінностей, які формують особистість людини та її стосунки з іншими людьми. З кожним разом все важче і важче реалізовувати об'єктивні цінності, які не залежать від преференцій та суб'єктивізму. Фундаментом поглядів папи Івана Павла II на виховання є поняття «гідність». Людина завжди є об'єктом, є таким благом, яке не можна опредмечувати чи використовувати для власного задоволення. Даний погляд можна схарактеризувати як інтегральне бачення людини. Ми маємо жити і зростати в людяності та в самоусвідомленні, ким ми є та ким ми маємо бути. Вчення папи Івана Павла II про виховання передбачає, що процес виховання розпочинається з зачаття і є скерованим до вищої цілі, у релігійному вимірі такою ціллю є постійне віднаходження та відкривання у собі образу Бога.

Виховання є дивовижним процесом, який пов'язаний з нерозривним процесом пізнання та сприйняття через щоденну поведінку цінностей. Іван Павло II визначає п'ять основних цінностей: життя, правда, любов, свобода, справедливість. Можна стверджувати, що на їх базі формуються більш конкретні цінності. Сама аксіологія як форма процесу передбачає заангажованість самої особи, так зване – самовиховання, та спільноти, яка проводить та організовує процес виховання дітей, молоді та дорослих.

2. Норми у вихованні

Кароль Войтила стверджував, що існують певні усталені норми, які дозволяють формувати засади виховання. Серед них основною є цінність свободи, яка в залежності від процесів виховання або самовиховання дозволяє маніфестувати себе через вчинок як прояв волі¹². Виховання до свободи визначає вміння сформуватися особі та бути вільним у цінностях.

Дорога виховання до свободи буде передусім розвитком системи мотивацій та формування вміння робити вибір. Властивою нормою буде таке виховання, яке розвиває почуття відповідальності і уможливує відповідальну діяльність. Згідно Войтилі відповідальність за себе трансформується у відповідальність за інших та навпаки. «Людина тому є відповідальною за свої вчинки і тому переживає відповідальність, що володіє здатністю відповідати волею на цінності. Таким чином ми маємо справу із обов'язком відноситися до предмету згідно його справжньої цінності, а у відповідності до цього народжується відповідальність за предмет з огляду на його цінність, резюмуючи - відповідальні за цінності»¹³

Іван Павло II у своєму вчиненні спирається на сумління людини, яке завжди пригадає людині, що існує правда і моральні цінності найвищої ваги.¹⁴

Образно кажучи, ці цінності ніби знаходяться на депозиті кожної людини, є частиною його «людяності». Відповідно з огляду на це – сумління підказує, що є найважливіше, найдостойніше і найцінніше. Якщо в людині домінують вищість та сфера духовного, то вона спроможна присвятити своє життя вищим цілям.

Моральні норми незмінні та універсальні і не обмежують людську волю, а людське сумління спроможне розпізнати їх самостійно. Норми визначають гідність людини. Коли людина знає їх, дотримується і захищає їх, саме тоді вона у всій повноті правди виражає

¹² K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, Kraków 1985, s. 201.

¹³ K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, dz. cyt., s. 207

¹⁴ «Рішучий голос сумління завжди виразно пригадає людині, що існують правди й моральні цінності, задля яких людина повинна бути готовою навіть віддати своє життя. У словах, а передусім у відданні життя задля моральних цінностей, Церква вбачає єдине свідчення цієї Правди, яка, будучи присутня вже в сотворенні, сяє у своїй повноті на обличчі Христа ...» енцикліка Івана Павла II VERITATIS SPLENDOR – Сяйво Істини, 94

свою свободу¹⁵. Відповідно можна стверджувати, що універсальні норми впливають на особистість і є дорогою до свободи, а можливо і умовою існування свободи. Без них людина не може бути вільною. Брак норм призводить до наповнення людського сумління різного роду моральними коктейлями, відсутністю ієрархії цінностей – призводить до утвердження хибного сумління (з більшою або меншою долею хиби). Так відбувається, тому що в моральному житті особи не може бути пустого простору. Іван Павло II вважає, що «...треба терміново та наново відкрити людські і моральні цінності, що виникають з правди про людину і відображають та захищають гідність особи, адже це цінності, які не може створити, змінити або знищити жодна людина, більшість чи держава, але які слід визнавати, шанувати й утверджувати.»¹⁶

Існуючі моральні та людські цінності мають універсальний характер, а відповідно мають бути прийняті та бути застосовані у кожному суспільстві, що прагне до безперервного розвитку.

У вільних суспільствах мають існувати цінності, які забезпечують найвище благо для людини, а будь-які економічні зміни мають служити творенню світу, який буде ще більш людським та справедливим¹⁷.

Справедливий і людський світ це середовище життя людей, що сповнене прагнень та постійного пошуків зразків. Людина цього прагне інстинктивно, як індивідуально, так і колективно. Світ, справедливий та людський, був запланований вищим благом, яким є Бог та Творець. Якщо дотримуватись такого задуму, то всі виконують певні ролі, функції, обов'язки, завдання¹⁸ – такий задум наповнює сенсом найрізноманітніші міжлюдські стосунки.

Виховання є динамічним процесом, який складається з багатьох чинників які обумовлюють один одного. Особливе значення в цьому процесі посідають два найважливіших об'єкта: той, хто виховує, (вихователь) та той, кого виховують (вихованець). Також можна врахувати значення середовища, в якому відбувається виховання, передусім: батьки, школа, Батьківщина – народ – держава, Церква і

¹⁵ ... категоричний, тобто невідступний та безкомпромісний, захист абсолютно суттєвих вимог, які випливають з особової гідності людини, є шляхом та умовою самого існування свободи. Івана Павла II енцикліка VERITATIS SPLENDOR – Сяйво Істини, 96

¹⁶ Івана Павла II енцикліка *Evangelium vitae* - Євангелія життя, 71

¹⁷ Jan Paweł II, *Przemówienie wygłoszone w Parlamencie*, Warszawa, 11.06.1999, w: Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny*, Kraków 2006, s. 1085

¹⁸ порівняння до Йов 7,11; 1 Кор 9,7; 2 Тим.2,3

релігійна спільнота та засоби масової інформації (ЗМІ). Кожна цих груп вносить свою частину у загальний комплекс виховання особи.

Звичайно можна стверджувати: якщо виховання в цінностях формує відношення людини, яку виховують з іншими людьми, то у більш широкому значенні цей же принцип можна застосувати не тільки до школи, місця роботи і інших соціальних груп (народ, держава), але й до більш глобальних явищ, як-то міждержавні стосунки.

Відповідно, щоб збудувати суспільство, що буде справедливе, моральне та інтегроване принаймні так само як об'єднана Європа, постає потреба повернення до універсальних та незмінних цінностей, які у відповідний спосіб формують функціонування людини в суспільстві та між людських стосунках, а остаточно гарантують щастя та почуття реалізованості.

3. Цінність життя

Цінність життя та гідність людини є фундаментальним благом. Життя є цінністю, яке потрібно плекати і берегти від моменту зачаття до натуральної смерті, оскільки воно є даром.

Християнське Одкровення відкриває людську ідентичність у новому світлі, людська гідність засновується на образі та подобі Бога¹⁹. Життя людини не завершується тут на землі, а становить лише заклик до спільноти з Богом у вічності. Звідси випливає вдячність за дар життя, через яким ми можемо розуміти феномени любові, справедливості, солідарності з іншими особами. Виховання має поглибити вроджену здатність людини бути чутливим до винятковості дару життя, яке виникло не як наслідок наукових експериментів, а з рішення Бога, який безумовно перевершує людину. «Покликання людини – життя такої повноти, яка значно перевищує виміри її земного буття, оскільки передбачає участь у житті самого Бога. На високість цього надприродного покликання вказує велич та надзвичайна вартість людського життя і в його земному вияві. Життя в часі є головною умовою, першим кроком і неодмінним складником суцільного та

¹⁹ Буття 1:26 «І сказав Бог: Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою, і хай панують над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над усею землею, і над усім плазуючим, що плазує по землі.» цитати з Біблії подані за українським перекладом Івана Огієнка

неподільного процесу людського існування»²⁰. Принципи поведінки, які виникають з розуміння цінності життя, є конкретні дії, що реалізуються у різноманітних вимірах та сферах людських взаємин, де функціонує людина²¹. Норми цінності життя будуть реалізовуватись через пошану до життя у всіх його виявах, але також має бути пошана до співрозмовника, вихователя, учня, підлеглого, сусіда, хворого або особи з інвалідністю, для незнайомого, віруючого або такого, що не вірить, або належить до іншої спільноти. Охорона життя означає заперечення залежностей, які тільки уявно слугують задоволенню і поліпшенню людського існування, але остаточно знищують організм. Турбота про життя проявляється у діях, що не наражають людину та інших осіб на небезпеку, наприклад, екстремальні види спорту, п'яні водії, недоучені фахівці або кредити, що були взяті з огляду на помилкові визначенні прагнення.

Цінність життя, яку молода людина може проявити у незначних жестах пошани і любові до ближнього, як-то: поступитися місцем в автобусі або надати волонтерську допомогу старшій особі, у дорослому житті проявиться зрілою та рішучою позицією в боротьбі за людську гідність.

4. Цінність солідарності

Людина є істотою соціальною, відповідно для реалізації свого покликання та почуття реалізованості потребує іншої особи, спільноти, суспільства, в якому може розвиватися і реалізовувати себе. Особа ніколи не може існувати поза суспільством, можна ствердити, що такими є вимоги самої природи. Солідарність²² означає “один за одного”, “сильніші за слабших”, “мудрі за менш мудрих”, але кожен з тією самою силою використовує талант, здібності і вміння, якими його обдарував Бог та які зобов'язаний розвивати з огляду на інших. Фундаментом солідарності є співпраця як у відношенні між людьми, так і на рівні народів.

²⁰ Івана Павла II енцикліка *Evangelium vitae* - Євангелія життя, 2

²¹ див Івана Павла II енцикліка *Veritatis splendor* - Сяйво Істини 50

²² Івана Павла II енцикліка *Sollicitudo rei socialis* - Турбота про соціальні справи, 39

Дана цінність дає можливість переступити через індивідуалізм, взаємну недовіру або предметне ставлення до людини як до дешевої робочої сили.

Ключовим принципом солідарності є подолання перепони «мое - твоє», «наше - чуже» та пошук можливих пунктів порозуміння. Солідарність змушує людину до відкриття суті цінностей через постановку питань «що нас об'єднує?» в прагненні мати спільне благо. Ангажування в діяльність на користь цього світу завжди означає служити конкретній особі, а не безіменну натовпу, який зазвичай називають «людськими засобами». Відповідно принцип солідарності може бути гарантією прояву блага для спільноти і для окремої людини. «Сьогодні потребуємо нової «уяви милосердя», яка виявлятиметься не настільки (і не лише) у дієвій допомозі, а й у здатності стати ближнім для людини у її стражданні, у здатності солідаризуватись із нею так, аби жест допомоги вона сприйняла не як принизливе подаяння, а як вияв братерської спільності.»²³

Цінність солідарності вчить відповідальності, справжнього братерства та вміння відмовлятися від особистих цілей. Солідарність є відповідним прочитанням справедливості та любові.

«Любов у стосунках між людьми не є чимось даним. На початку вона є ідеєю чи принципом, до якого люди мають підтягнути свої вчинки, а якщо хочуть (є бажаним, щоб цього вони хотіли) звільнитися від споживацького ставлення, тобто консумпціонізму по відношенню до іншої особи.»²⁴

5. Цінність правди і свободи

«Віра у можливість пізнання істини, що має універсальну цінність, аж ніяк не породжує нетолерантність; навпаки – це неодмінна умова щирого й правдивого діалогу між людьми»²⁵

Пізнання за своєю природою спрямовується до правди, тобто до отримання об'єктивної інформації про предмет. Згідно визначення Аристотеля, яке нам відомо завдяки Томі Аквінському, правда – це відповідність розуму (раціо) до речі. Правда та свобода – це дві цінності, що взаємно обумовлюються та проникають, а місцем їх

²³ Івана Павла II апостольський лист *Novo millennio ineunte*

²⁴ K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 1986, s. 31-32

²⁵ Івана Павла II енцикліка *Fides et ratio* Віра і розум, 92

зустрічі є особа. До даного твердження ми доходимо передусім через співвідносний характер правди та свободи.

Свобода реалізується виключно через спрямованість на зовні від себе, в напрямку до певної цінності, певного блага, яке обирається і стає реальним. Першим благом свободи є правда. Вірність по відношенню до правди означає вірність «передусім до правди про людську свободу, її природу, та умовах реалізації свободи. (...) Жодна правда не може бути правдою для особи або правдою особи, якщо такою її не визнає її воля. (...) Відповідно, якщо я вірю, що я володію правдою, це не означає, що я маю право на порушення свободи волі іншої людини. Щоб свобода реалізувалась через акт визнання правди, інший сам має переконатися, що те, що я пропоную, є правда (...) Чим більше між нами правди, тим більше між нами свободи.»²⁶

На рівні родини гносеологічне виявлення правди і свободи проявляється через почуття власної цінності. На рівні школи спільне навчання та здобування знань допомагає в уреальненні правди.

На державному або міжнародному рівні воно знаходить свій вияв через можливість творити право, яке буде служити свободі людини та реалізовувати принцип любові до ближнього і справедливості.

6. Цінність національної та загальноєвропейської культури

Спадщина національної культури є інтегральною частиною ідентичності особи, що розвиває почуття приналежності до Батьківщини та її культури. Також вона дає можливість визначення свого місця в спільноті, а як наслідок почуття реалізованості та власної цінності. «Не можна заперечити те, що людина завжди пов'язана з певною культурою, але потрібно також сказати, що людина не виражає себе повністю в цій культурі. Більш того, великий культурний прогрес засвідчує, що людина володіє чимось, що перевищує всі культури. І це „щось”, властиво, є людська природа: саме вона є мірою культури, і це завдяки їй людина ніколи не стане в'язнем жодної з власних культур, а живучи в глибокому погодженні з правдою про себе, утверджуватиме свою особисту гідність.»²⁷

²⁶ J. Tischner, *Myślenie według wartości*, Kraków 1982, s. 200-201; також порівняння до енцикліки Івана Павла II, *Veritatis splendor* – Сіяння Істини

²⁷ енцикліка Івана Павла II *VERITATIS SPLENDOR* – Сяйво Істини, 53

Християнство сформувало Європу, прищеплюючи їй певні фундаментальні цінності. Європа, що дала світу ідеали демократії і прав людини, виводить свої цінності з культур окремих країн Європи, що виростили з християнства. Про користь правдивості і об'єктивності даного факту свідчить той факт, що так різноманітні культури змогли інтегруватися і можуть спільно діяти на користь блага людини²⁸.

7. Виховання у цінностях через діалог

Папа Іван Павло II виховував через приклади, діалогу і віри в людину, засуджував гріх, але не людину. З вихованням пов'язується правда і свобода. Виховання має бути інтеціонально позначене пошаною до життя людини. З огляду на це Папа закликав до діалогу, який може бути важкий, але все ж можливий. Люди здатні до подолання конфліктів, навіть якщо кожна зі сторін є переконаною, що захищає «Правду». Діалог вимагає відкритості і визнання існуючих різниць, які ділять, але не допускає відмови від того, що ми знаємо є добрим та правдивим.

Від цих ідей не можна відмовлятися. Адже на брехні можна збудувати лише фальшивий і нетривкий мир в ім'я удаваного блага. Тим більше, якщо людське сумління може бути деформоване різними ідеологіями та суспільно-політичними ідеями. Будівництво миру означає суспільну солідарність та пропагування рівності і гідності кожної людини.

Фундаментальним суб'єктом виховання є Бог, – саме так стверджував святий папа Іван Павло II. В пошуках джерел права до виховання потрібно звернутися до книги Буття. Бог створив людину, «зліпив» її з нічого і дав життя. Бог як вихователь проявляє себе через акти творення людини. На цьому ж рівні виховання реалізується через авторитет Бога і Його Святості. Людина має бути святою, як Бог, що її створив. Адже саме Він залишив для людини зрозумілий та чіткий наказ: «І поблагословив їх Бог, і сказав Бог до них: Плодіться й розмножуйтеся, і наповнюйте землю, оволодійте нею, і пануйте над морськими рибами, і над птаством небесним, і над кожним плазуючим живим на землі!» (Буття 1:28).

“Будьте плідними і розмножуйтеся”, ця вказівка була скерована Богом до всіх батьків. Дана вказівка має характер переказу авторитету

²⁸ адгортація Івана Павла II, *Ecclesia in Europa*, 108.

та влади, сили, що формує право до виховання. Батьки отримують від Бога мандат виховувати і відповідно до цього володіють невід'ємним правом на виховання дітей. Батьки є співтворцями творчої сили Бога, а через це беруть на себе відповідальність за виховання. В справі творіння приймають участь не тільки батьки, але інші суб'єкти виховання, такі як, школа, Церква, держава та інші. Завданням суб'єктів виховання молодшої людини є прищеплення їй людяності.

Виховна робота хоча і починається в батьківському домі, але продовжується та поглиблюється через культуру в її широкому розумінні (з доступом до наукових знань і т. д.). Знання є пов'язані з моральністю та повинні творитися і переказуватись з огляду на добро людини. Відповідно потрібно дбати про освіту дітей і відповідно керувати цією освітою, щоб у майбутньому вона служила життю.

На думку, Івана Павла II, діти та молодь є тією групою, що більш глибоко та щиро шукає можливості пов'язати своє життя з правдою.

Відповідно християнські ідеали мають бути скеровані передусім до молоді. Сьогоднішня молодь є дуже вразливою до всіх натуральних, природних і гуманітарних проявів особистості. Іван Павло II постулює педагогіку особистості (натуральної людини). Папа запозичує ідею виховання від кардинала Стефана Вишинського, звертаючись до вихователів та опікунів з посланням про те, що ідеалами сучасного виховання мають бути відвага визнати Євангеліє Христа. Визнавати Його перед людьми у школі, серед друзів і молоді; відкриття власного серця, щоб воно наповнювалось любов'ю до соціуму та служебністю, щоб у житті керуватися цінностями любові, справедливості, миру та свободи.

На думку Святішого Отця, якщо ти прагнеш здобути вплив на молодь непотрібно апелювати до національних цінностей, традицій, соціології, педагогіки, або навіть до безперечних істин Євангелія, потрібно переконувати людяністю та особистістю. В християнському вихованні потрібно підкреслювати тезу про людину: «Ессо homo – це є людина», а Христос – Людина сформує молодь. Плідним буде нагадування молоді, що вони є людьми, і показання всіх натуральних особливостей людини.

Сучасні проблеми, які найчастіше зустрічаються в процесі виховання молоді та дітей – це втеча від авторитетів та відсутність дисципліни. Деякі вихователі стверджують, що серед сучасної молоді зникає розуміння, чим є робота над собою, подолання своїх слабкостей, самообмеження, аскетизм, жертвність, служіння, допомога іншим, розуміння дружби, благочинність.

Дані твердження є частково правдиві. Проте молодь не була і ніколи не буває злою, вона може бути загубленою та розпачливо шукати авторитети через бунт (відверта одежа, фарбування волосся, легко-важна поведінка). Така поведінка має на меті нагадати про себе, це своєрідний пошук того, хто відважиться вести та надихати молодих людей. Не завжди ця роль можуть виконуватися або є відведеною батькам. Вихователі та шкільні опікуни мають вміти вмонтуватися в цю виховну прогалину. Вдале виховання завжди пов'язане з терплячістю та надією вихователя. Надія подовжує перспективи виховного процесу. Однак всього самостійно зробити не можливо – всьому не навчать ні найкращі батьки, ні найкраща школа. Надія у вихованні відкриває очі всіх – родини, народу, держави – до високих цілей, про які завжди потрібно пам'ятати. Адже виховання відбувається для майбутнього, у тому числі для власного майбутнього. Молодь, вступаючи у доросле життя, прагне докласти своїх старань на користь розбудови цивілізації миру, саме молодь може знайти нові розв'язання старих проблем.

Іван Павло II був свідомий, яким потужним потенціалом володіє молодь, закликав «не бійтеся (...). Майбутнє знаходиться у ваших серцях. (...) Маєте бути людьми, що глибоко довіряють людині, величі людського покликання, яке має бути сповнене повагою до правди, гідності і непорушності достоїнство людини.»²⁹ Хто як не вчителі можуть навчити молодь довіряти іншій людині. Тим самим виховання молоді є вихованням самого себе. Мудрий та розсудливий вихователь має ґрунтувати своє покликання не тільки на любові до професії та роботи, але й з огляду на любов до Бога. Для вдалого і дієвого виховання потрібно гармонізувати три сили – віру, надію та любов. Слова вчителя, вихователя можуть мати значення, якщо вони підкріпленні власним прикладом.

Папа зазначає, що вихователь має подолати у собі автократію, саме вона стоїть на перешкоді вільного спілкування з молоддю. Вихователь має створювати приязну атмосферу дружби та співпраці.

«Йти до молоді – це перша і головна вимога у вихованні,»³⁰ - це означає приймати участь в її житті, справах, проблемах, але передусім розуміти її. Виховний процес має розпочинатися від розуміння молодих. Зрозуміти та любити – це універсальна педагогічна формула.

²⁹ Jan Paweł II, *Orędzie na XVIII Światowy Dzień Pokoju*, 1.01.1985, w: *Dzieła zebrane*, tom V, Kraków 2007, s. 716-717

³⁰ Jan Paweł II, *List Iuvenum Patris*, w: *Dzieła zebrane*, tom III, s. 713-724.

Любов вимагає, щоб у процесі розвитку людяності відбувалося передача життєвої мудрості та вмінь.

Підсумки

Цінності є конституючим елементом людської особистості. Водночас природа людини обумовлює її діяльність для суспільства та в суспільстві. Декларування цінностей становить фундаментальну основу для будь-якої спільноти, але передусім приналежних до культури права об'єднаної Європи.

II Підстави «Програми виховання»

1 Припущення «Програми виховання»

Ціллю «Програми Виховання»¹ є підготовка дидактичного матеріалу для освітньо-виховних занять з учнями середньої школи та технікумів.

Передача знань та вмінь від одного покоління до іншого, старших до молодших є природнім обов'язком людини. Даний обов'язок вкорінений у натуру людини та в органічний спосіб реалізується суспільством згідно етапів розвитку особи. У різних культурах, що формувались протягом тисячоліть на основі поетапного переказу від покоління до покоління досвіду, ми можемо спостерігати тенденцію до відкривання природних цінностей, що необхідні для продовження життя, почуття безпеки та можливого розвитку. У такий спосіб були відкриті такі фундаментальні цінності як свобода, справедливість, мир, безпека, правда, солідарність. Зазначені цінності не швидко, але систематично впливали на зміцнення суспільств, які їх розвивали. Людина протягом тисячоліть намагалась будувати організовані структури своїх родини, племені та нації. Деяким суспільствам вдалось сформувати нації, що характеризуються мовною, історичною, релігійною єдністю на основі, якої твориться свідомість спільноти. Оглядаючись на історію світу та людства, можна переконатися, що в основі людської антропологічності лежить вміння відкривати цінності та керуватися ними у житті.

Відкриття цінностей, їх підтримка у свідомості та культивування є можливим передусім завдяки процесу виховання. У подальшому виховання змінилось у інституалізовану форму педагогіки, яка здійснює виховання через систему шкіл.

Потрібно зауважити, що фундаментом навчання, виховання і розвитку у всіх його аспектах є доброзичливість (симпатія) як прояв любові і поваги до іншої людини. Кожна цивілізація (організоване людське утворення) вимагає виховувати осіб, що до неї належать, згідно принципу добродійства (Блага). Добро, яке переказуємо дітям та молоді, є фундаментом існування, розвитку, прогресу та взаєморозвитку, має формувати та консолідувати свідомість на рівні індивіда та соціуму, що є свідоцтвом шляхетності дій та життя людини.

¹ Z. Struzik, ks., *Program wychowawczy oparty na wartościach według nauczania Jana Pawła II*, Warszawa 2010.

Особа, що є доброю, шляхетною, вихованою та освіченою, прагне досягнути щастя, а досягнувши щастя, вона прагне ним ділитися з іншими людьми, з світом, з усіма, хто її оточує.

Процес виховання та навчання пришвидшує розвиток особистості і дозволяє опановувати основні цінності, як-то правди, добра, краси, справедливості, любові, солідарності, які створюють умови до раціонального та гармонійного розвитку. Всі великі цивілізації виникли та розвивалися виключно з огляду на сталий процес виховання та навчання. В сучасному світі ми потребуємо якомога кращих програм виховання, що враховують фундаментальні цінності людського життя з огляду на інтенсивність та швидкість розвитку культури, ЗМІ та процесу глобалізації загалом.

2 Суб'єктивність в «Програмі виховання»

«Програма виховання», яка спирається на концепцію повного ангажування доброї волі людини, може бути реалізована виключно через усвідомлене та вольове рішення усіх тих, хто беруть участь в процесі виховання. Не можна нікому нав'язати виховання на підставі цілей та завдань, ігноруючи добро самої особи. Достеменно реалізація програми виховання у школі має відбуватися в інтернаціональній єдності і переконаності щодо слухності даної програми у всіх членів шкільної спільноти².

Загалом предметом «Програми виховання» є людина як така, оскільки вона вимагає постійного самовиховання і самонавчання в кожному моменті свого життя. Виховання ніколи не закінчується, оскільки ми постійно питаємо себе про сенс своїх дій та свого існування. З моментом визначення перед собою певних дій розпочинається пошук відповідних способів для реалізації вказаних цілей. Для досягнення цілей (загальних, суспільних, індивідуальних та особистих) маємо розуміти, що для цього потрібні відповідні методи та програми виховання.

Основними завданням в методології виховання є пошанування власного «Я» та іншої особи, розуміння іншого як «дару»³ для «Я» та світу.

² Por. Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego, *Religijny wymiar wychowania w szkole katolickiej, Dimensione religiosa dell'educazione nella scuola cattolica. Lineamenti per la riflessione e la revisione*, Rzym, 7.04.1988, w: *Enchiridion Vaticanum*, t. 11, s. 59.

³ Порівняння Пор.: „(...) кожен творить себе через альтруїстичний дар з себе самого”

Взаємне пізнавання людиною людини (або особи суспільства) розпочинається з діалогу. Обидві сторони мають взаємно реалізуватися в персональних інтеграціях, взаємно навчатися і отримувати обопільні моральні користі. В такому діалозі немає місце для домінування, зверхності одного суб'єкта над іншим. Вихователь та вихованець тотожні з огляду на свою гідність, цінність, індивідуальність; присутньою є взаємна повага (виключається агресія, приниження або примушування). Єдиним мотивом вихователя є любов до вихованця та прагнення добра. Складовим елементом виховання є авторитет, яким вихователь не може зловживати.

Безпосереднім предметом «Програми виховання» і всього педагогічного процесу є учні середніх шкіл та технікумів. Принцип всестороннього розвитку учня має знаходитися у центрі виховного процесу. Учень є найважливішим об'єктом, який підлягає процесові виховання, але водночас, будучи розумною формою буття, він спроможний до самовиховання. Всі інші предмети виховання виконують допоміжну роль, таку, що надає відповідні змісти для виховання та наводить приклади процесів виховання, які верифікуються через правду.

Особливу роль у вихованні відіграє родини, з якої походить учень. Батьки мають першість у вихованні своїх дітей, це право є непорушним⁴. Воно отримується батьками з факту народження, що є унікальним, єдиним, самодостатнім та автономним.

В спеціальному розумінні предметом «Програми виховання» є педагог, шкільний вчитель, який морально та фахово відповідає за своїх учнів. Кожен вихователь навчає своїх підопічних відповідно до власної совісті, яка формується та перевіряється життєвим досвідом. Оскільки, процес виховання полягає у вихованні людини людиною в атмосфері любові та згідно правди життя.

В процесі виховання ми маємо справу з феноменом взаємодії людських осіб, яке можемо описати через призму психології. Окремі

Іван Павло II лист *Gratissimam sane*, 16, в: Jan Paweł II, *Dzieła zebrane. Listy*, t. 3, Kraków 2007, s. 380.

⁴ „Завдання виховання впливає з первісного покликання подружжя до участі в творчому ділі Бога: народжуючи в любові і для любові нову особу, яка сама в собі має покликання до зростання та розвитку, батьки тим самим беруть на себе завдання забезпечити їй у повноті людське життя. Про це нагадає II Ватиканський Собор”. Іван Павло II, *adh.*, *Familiaris consortio*, 36, в: Jan Paweł II, *adhortacje*, t. 1, Kraków 2006, s. 141. Por. Sobór Watykański II, *Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim, Gravissimum educationis*, 3, в: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 2002, s. 317.

предмети, такі як особа, учень, вихователь, батьки учня, творять середовище, що сприяє формуванню та дозріванню молодого індивіда, особистості. В процесах педагогічної взаємодії потрібно враховувати різні середовища та групи, як-то родичі, шкільний соціум, друзів та середовище вулиці, місцевість, де людина народилась і живе, регіональну специфіку культури та частини світу (наприклад Європа).

3 Об'єктивність в «Програмі виховання»

«Програма...» спирається на філософські, психологічні (психологія розвитку людини) та дидактичні гіпотези, які можемо відшукати в тексті Конституції Польщі⁵, документах Католицької Церкви⁶, Сімейному та опікунському кодексі Польщі (від 25 лютого 1964 року)⁷, Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, фаховій літературі (дидактична та вихована) та передусім у гарній педагогічній практиці.

Всі вище згадані джерела характеризуються принципом авторитетності, яка з'явилась на основі спостереження та досвіду і була нормативно сформованою в інтересах блага, яке впливає з процесу виховання. Благо процесу виховання є найважливішим чинником, що скерований на індивіда та на суспільство загалом. Загально прийнятність джерел, які ми виокремили, гарантує об'єктивність та відповідність процесу виховання. Саме науковість методів виховання, Конституція, кодекси, конвенції та документи Католицької Церкви є гарантією слушності, цілеспрямованості та дієвості даного процесу виховання.

Об'єктивність процесів виховання не може бути під жодним приводом провадити до помилки або бути експериментальною. Наука виховання людина має спиратися на засади науковості (дидактики і педагогіки), моральності, верифікованості та цінностей. З огляду на гідність, особистісність, неповторність та унікальність людського життя виховання має реалізовуватися тільки один раз і залишати нетлінний слід на людській особі.

⁵ ст. 48 част. 1 Конституції Польщі від 1997

⁶ Святе Письмо, Катехізис Католицької Церкви, Кодекс Канонічного права, документи Папського вчення.

⁷ *Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz inne przepisy prawne dotyczące rodziny*, red. P. Piasecki, Warszawa 1999.

З огляду на це до програм виховання слід підходити з великою обережністю, керуючись знаннями, досвідом та благом того, кого ми виховуємо.

3.1 Зміст «Програми виховання»

Змістом «Програми ...» є загальнолюдські цінності⁸: філософські, інтелектуальні, моральні та інформаційні, які обов'язкові для відкриття сенсу життя і прийняття рішень згідно загальноприйнятими нормами нашої національної культури та християнства.

Програма складається з трьох частин, які допасовані до віку учнів. Перша частина (1 клас) стосується проблематики міжособистісних стосунків «Я - суспільство», друга частина проблематики «Я - Ти». Третя частина описує проблематику «Я – перед самим собою».

Запропонований поділ враховує етапи розвитку особи учня, його фізичне та психологічне дозрівання з огляду на оточуючий світ та самого себе.

У першій частині («Я - суспільство») йдеться про цінності, набуття, яких обумовлює набуття зичливості в стосунку до інших осіб. Природа людини – це соціум, особа завжди є частиною суспільства, в якому вона народжується, розвивається, зростає, навчається та формується. В подальшому особа розвиває свої стосунки з суспільством через науку, роботу або відігравання певних соціальних ролей, виконання певних завдань, що відповідають покликанню та освіті. Суспільство гарантує особі почуття безпеки, гарантії матеріально-економічного функціонування, охорону здоров'я та соціальне забезпечення. Відносини «я – суспільство» є динамічними і як наслідок призводять до взаємного розвитку та вдосконаленню обох суб'єктів, відповідно ціллю даних взаємин являється досягнення та імплементація цінностей в життя. .

⁸ „виховання є процесом духовного заклику, який полягає у пробудженні голосу цінностей, які реалізуються у високоморальних і при цьому різноманітних культурних благах, як-то пізнання, релігійність, мораль, естетика, і навіть споживачтво та гедонізму”. M. Boczar, *Wartości w kulturze czynnikami ukierunkowującymi edukację (w kontekście pedagogiki B. Nawroczyńskiego)*, w: *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, red. T. Kukułowicz, M. Nowak, Lublin 1997, s. 157-158. Por. B. Nawroczyński, *Zasady nauczania*, w: *Dziela wybrane*, t. 2, Warszawa 1987, s. 90.

В другій частині (відносини «Я – Ти») програма передбачає формування правильних та морально слухних вчинків по відношенню до іншої особи, яку ми зустрічаємо у родині, школі, шлюбі або на роботі чи відпочинку. Рівень, спектр, інтенсивність та направленість відносин «Я – Ти» є свідченням того, яким ми бачимо власне життя. Дані відносини впливають на процес соціалізації, формування власного середовища, в якому панує відчуття довіри, взаємоповаги і позитивних емоцій.

Третя частина («Я – перед самим собою») допомагає у правильному пізнанні своїх достоїнств, вад або слабкостей, що відкриває можливість до самовдосконалення⁹ і формуванню особистості, націленої на добро, справедливість, правду, красу та любові. В процесі виховання учень (вихованець) має розпізнати та внутрішньо зацептувати ці цінності, щоб у подальшому життя культивувати їх.

3.2 Форма «Програми виховання»

«Програма ...» розроблена на підставі логіки та методів, які застосовується у науково-популярній літературі. Специфіка предмету вимагає використання знань та досвіду, що застосовуються у загальноосвітньому та обов'язковому шкільництві Польщі. Форму, яка застосована у даній програмі, можна трактувати як певний концентрований концепт певних цінностей. На кожному рівні відносин пропонується розглянути близько 35-ти цінностей. Деякі цінності, що тематично пов'язані між собою, творять блоки, які можна згрупувати у певні групи, як-то світоглядна, міжлюдські відносини, робота, відпочинок або спорт.

Кожний із блоків цінностей складається з 14 постійний елементів: цілі виховання (загальні, особливі, самовиховання), пропозиції тем, завдання для учня (самовиховання), завдання для батьків, завдання для школи (вчителя-вихователя), спосіб реалізації, досягнення та ефекти, загрози, Папська наука, тексти з Біблії та Катехісису Католицької Церкви.

Останній елемент стосується літератури, яка охоплює питання виховання. В кінці книги знаходиться розширений список літератури,

⁹ Por. H. Słowińska, *Autoformacja przez wychowanie*, „Pedagogia christiana” 2007, nr 1(19), s. 70-81.

щоб всі зацікавлені мали змогу отримати доступ до дидактичного матеріалу.

3.3 Місце реалізації Програми виховання

Виховання поширюється на ближнє та дальше середовище, в якому проживає особа, наприклад, батьківський дім, школу, місце праці або відпочинку, ЗМІ і т.д. Кожне з цих середовищ перебуває в інтенсивній взаємодії (інтерації) з особою, яку можна охарактеризувати процесом виховання.

З огляду на дидактично-виховний характер програми місцем її реалізації має бути передусім школа, але простір взаємодії (інтерації) поширюється на всі вищезгадані сфери життя та діяльності учня старшої школи.

Школа як один з головних «вихователів» має організувати інших суб'єктів виховання відповідно до свої компетенції та відповідальності. Особливим місцем співпраці між школою та вихованцем має бути родина учня, оскільки саме з родини розпочинається процес виховання і саме родині належать фундаментальні права до виховання¹⁰.

¹⁰ «Батьки – перші і найважливіші вихователі своїх дітей, і вони також володіють найбільшою компетенцією у цій справі: вони вихователями тому, що вони – батьки» Лист до сімей Папи Римського Івана Павла II *Gratissimam sane* 16

III Методологія

1. Методологічна основа

Загальною методологічною основою «Програми виховання» є пропозиція цілісного виховничо-дидактичного проекту для дітей та молоді з загальноосвітніх шкіл та технікумів. Програмою передбачається реалізацію в форматі лекцій, з цією метою передбачено близько 35-ти тем (цінностей), які пронумеровані римськими цифрами. Розділи та підрозділи нумеруються арабськими цифрами. До окремих завдань пропонується допоміжна література (документи Папської науки, фахові публікації, преса, фільми).

Педагог, який реалізує «Програму виховання», має можливість обираючи одну з запропонованих тем, розширити її або звузити з огляду на потреби учнів, часову обмеженість, рекомендації батьків або дидактичний матеріал, яким він володіє. Учні мають можливість впроваджувати до «Програми виховання» свої побажання, ідеї та інновації в залежності від своїх зацікавлень та потреб. Динамічна співпраця між учнем та вчителем має зробити «Програму виховання» дієвим знаряддям морального і інтелектуального виховання не тільки у школі, але й у колі родини та соціумі.

Батьки учня мають бути активно долученими в процес реалізації «Програми виховання», щоб процес виховання був інтегрованим. На початку шкільного року педагог надає батькам загальну інформацію та зміст «Програми виховання» з детальним виокремленням проблематики тих частин, що мають бути реалізовані в родинному колі.

В рамках обговорення окремих цінностей «Програма виховання» пропонує окремі завдання для кожної групи адресатів: ЗАВДАННЯ ДЛЯ УЧНЯ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ (ШКОЛИ), ЗАВДАННЯ ДЛЯ БАТЬКІВ.

Завдання для учня полягають на опануванні відповідних ціннісних норм і моделей поведінки. Учень має вміти систематизувати і реалізовувати дані цінності у щоденному житті.

Завдання для батьків полягає у спільній з дітьми реалізації основ «Програми виховання» в родинному колі та підтримці вчителів, що реалізують данні завдання у школі. Батьки або опікуни активно приймають участь в процесі виховання та з особливим заангажуванням працювати над вихованням своєї дитини.

Завдання для вчителів і вихователів охоплює дирекції шкіл, дидактиків, педагогів, опікунів екскурсійних груп або вожатих, тобто всіх тих, хто мають реалізовувати та впроваджувати «Програм виховання» протягом трьох останніх років старшої школи*

2. Єдність «Програми виховання»

При обговоренні цінностей можна запропонувати для реалізації одну або декілька лекційних тем.

В кожній темі виокремлені норми¹, які підтверджують прийняття та акцентуацію цінностей (прийняття їх як своїх) і їх практичне застосування. Спосіб діяльності індивіда має характер нормованості та авторитетності, а його джерелом виступає позитивне або натуральне право, яке особа сприймає як основу свого індивідуального та суспільного життя. Без застосування даних норм важко уявити будь-яке співіснування та координацію дій між людьми. Незастосування загальноприйнятих норм призводить до патологій, появи негативних субкультур, соціальних напружень, а інколи військових конфліктів. У високоорганізованих суспільствах джерелом норм є законодавча влада, яка шанує натуральне право, і через свій авторитет проголошує норми (Конституція, цивільне право) і зобов'язує до їх застосування.

До норм, що виникають з цінностей, слід застосовувати відповідні принципи дій², завдяки яким людські вчинки (формальні – внутрішні і матеріальні – зовнішні) вписуються в ієрархію цінностей, можуть бути піддані моральній оцінці та чинно функціонувати. В процесі виховання особа вчиться принципів, які приймає за свої та втілює

¹ * польська шкільна освіта поділена на початкову, середню (гімназію) та старшу (ліцей), на сьогодні в Польщі відбувається реформування загальношкільної освіти, середню (гімназію) та старшу (ліцей) школу об'єднують.

«Теза, в зміст якої вписується право, керує певними процесами; основа на яку, щось опирається; стандарт (...) Норма дії, яку хтось визнає як загальнообов'язкову.» стаття «Принципи» *Hasło Zasada*, w: *Słownik języka polskiego*, t. 3, red. M. Szymczak, Warszawa 1981, s. 995. Порівняння: «Моральна норма, етична норма, загальні принципи дій, що зобов'язують в суспільстві та у взаєминах з іншими людьми. Моральна норма може бути загальнолюдською (...) може бути нормою, що є обов'язковою тільки в певному суспільстві (...) Моральні норми подібні до правових норм, вони є прикладом аксіологічних норм, їх об'єднання відбувається на основі певних оціночних суджень» *Hasło Norma moralna*, w: W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001, s. 264-265.

² «Визначене та загальноприйнята засада; норма, правило, приклад, зразок; в етиці – принцип дій, директива (вказівка), що визначає певне обов'язкове та унормоване поведіння в даній ситуації через посилання на певні моральні цінності і оцінки» стаття *Норма* *Hasło Norma*, w: *Słownik języka...*, dz. cyt., t. 2, Warszawa 1979, s. 389-390

їх у життя. Чим більше таких засад буде функціонувати у суспільстві, тим краще функціонуватиме дане суспільство, що призведе до зростання почуття безпеки, зростанню культури, а норми справедливості будуть загально вживаними.

Норми та основи наших дій в процесі реалізації наших цінностей взаємно проникають та доповнюються одна одну. Цінності, норми та основи дій утворюють внутрішньо об'єднану систему.

3. Ціль виховання

В процесі виховання потрібно дуже чітко визначити ціль зазначених дій, оскільки це обмовить ступінь ефективності наших дій. В процесі виховання в особливий спосіб відбувається обмін ідеями та цінностями. Молода людина, яку виховують батьки у безпосередній підтримці школи, вихователів та різних середовища, має досягнути та реалізувати «Цінності». Молода особа має відкрити, ким вона є і куди прямує.

3.1 Виховання у цінностях

Добровільний³ та свідомий процес виховання завжди має певну ціль. Докладаючи зусиль в досягненні визначених результатів, прагнучи досягнути певні ідеали виховання, які у повсякденно-побутовій свідомості іменують як «добре вихований особа». Зміст виховання концентрується на сфері психічного та духовного життя особи, з огляду на це, формуючи цілі виховання, слід використовувати абстрактні поняття. На жаль, така термінологія не завжди може бути перевірена практикою вихователя, вихованця або спостерігача. Перевірка (верифікація) даних цілей може відбутися із значним часовим інтервалом. Особа, що вихована згідно певних ідеалів, може не демонструвати свої ідеали з дня в день. На маніфестування своїх ідеалів вагомий вплив мають зовнішні обставини (будь-який прояв примусу), дуже часто

³ В ситуації з неповнолітньою дитиною ми приймаємо факт згоди на процес виховання та ідеали цього процесу як правдоподібну згоду. Дитина довіряє батькам, початково потенціально, з віком дитина визнає авторитет батьків, який підтверджується з огляду на їх любов.

ідеал проявляють саме в екстремальних умовах, наприклад, любов до Батьківщини проявляється у всій повноті лише під час війни.

Цілі виховання завжди знаходяться на вістрі ідеологічних та політичних суперечок. Старше покоління, батьки та дідусі, переконанні, що слід виховувати так, як вони вважають за потрібне, без врахування психологічних та соціологічних змін певної епохи.

У виховних цілях завжди присутній певний аспект світоглядності, морально-етичних ідеалів та суспільно-політичних переконань. Кожна релігія виховує своїх адептів на підставі власних традицій та власних переконань. Не завжди послідовники певного світогляду або релігії є носіями толерантності та плюралізму в стосунку до інших.

З іншого боку, ідеально-моральні переконання здійснюють вплив на виховання певної групи осіб, а відповідно і розвитку певної ідеології, яка слугує зміцненню влади однієї особи над іншою. Ідеологія не керується Правдою або загальним благом, а прагне підпорядкувати особу своєму морально-етичному кодексу, який знеособлює індивіда і вимагає безкритичного служіння. Сам так виглядає механізм появи субкультур, що знищують суспільні зв'язки, суперечать основам моралі, агресивні, деструктивні або авто-деструктивні.

Соціально-політичні цілі постійно змінюються і варіюються в залежності від політичної системи. Політичні групи та партії борються за здобуття влади, що дозволить їм управляти політичним та економічним життям, впливати на збагачення визначених соціальних груп, а як наслідок організовувати соціально-політичне життя так, аби залишати у владі максимально довго.

Цілі та завдання нашої програми чітко вписуються в програму шкільного виховання, яка опрацьована Міністерством освіти Польщі:

«В основі програми виховання лежить певна філософія, але цього разу це – філософія людини - антропологія. Це означає, що вчителі (автори програми) виховують не тільки з огляду на розуміння, ким є діти (учні), яких вони виховують, але які у них потреби. Пишучи свою програму виховання вчитель, має розуміти, ким є особа і який напрямок розвитку особи потрібно обирати»⁴

В антропології, яку пропонує «Програма виховання» має відбуватися співпраця між усіма суб'єктами виховання (учень, вихователь, родина, середовище) в рамках певної філософії. В нашому випадку йде мова про філософію - християнської антропології.

⁴ Ministerstwo Edukacji Narodowej, *O programie wychowawczym...*, dz. cyt., s. 28.

3.2 Вищі цілі

Вища ціль «Програми виховання» визначається як «досягнення учнем цілісного особистого розвитку у сприятливому середовищі для виховання»⁵

Говорячи про вищі цілі потрібно пам'ятати про цінності та їх ієрархічність: любов, добро, справедливість, красу, мир. Зазначені цінності людина освоює протягом всього свого життя від народження до смерті. Безперечно ми маємо дивитися на особи з огляду на всі етапи життєвого розвитку починаючи з дитинства, юності, зрілості, завершуючи старістю. На кожному з цих життєвих етапів особа має визначене розуміння цінностей та гідності. Ми маємо справу з осягненням цілей (іншими словами розпізнанням та акцептуванням цінностей у власному житті) серед шкільної молоді старшої школи*.

3.3 Загальні цілі

Для покращення виховного процесу можна виокремити в особі учня різні сфери, як-то сфер фізичного, емоціо-чуттєвого, інтелектуального, сфера волі та сфера духовності. По відношенню до кожної з визначених сфер визначається загальні цілі:

⁵ Ministerstwo Edukacji Narodowej, *O programie wychowawczym...*, dz. cyt., s. 31. Документи Міністерства освіти Польщі (МОП) говорить про ціль як процес: «цілковите опанування учнем особистого розвитку у сприятливому середовищі. На розуміння даної цілі впливають особисті погляди та життєва філософія людини». Безперечно, що виховання – це процес, що розтягується у часі, у нашому випадку цей час визначений часом навчання у старшій школі (польська старша школа – ліцей – передбачає навчання протягом 3 років). Даний процес є динамічним, який розвивається через взаємозв'язки різних суб'єктів виховання. Однак, говорячи про ціль, ми маємо передбачати існування кінцевого етапу на рівні, якого відбудеться особистий розвиток, а цим етапом є згаданий ліцей.
* середній вік учні старшої школи у Польщі 15 – 19 років, згідно Конституції Польщі середня освіта є обов'язковою і може тривати до 18 років. Навчання в ліцеї (старшій школі) завершується закладанням іспиту, на основі, якого учень може вступити до ВУЗу.

1. ФІЗИЧНИЙ РОЗВИТОК⁶
2. РОЗВИТОК ЗДІБНОСТЕЙ ДО СПОСТЕРЕЖЕННЯ ТА АСОЦІАЦІЙ⁷
3. РОЗВИТОК ЕМОЦІЙ⁸
4. РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУ⁹
5. МОРАЛЬНИЙ РОЗВИТОК¹⁰
6. РОЗВИТОК ВОЛІ¹¹

⁶ «Процес змін росту і ваги тіла, зміна функціонування органів; рівень фізичного розвитку визначається через вимірювання ваги, росту тіла, змін кісткової тканини, мутації голосу та випадінню зубів.» термін Фізичний розвиток в *Hasło Rozwój fizyczny*, w: W. Okoń, *Nowy słownik...*, dz. cyt., s. 343

⁷ «Здібності, можливість отримання очікуваних результатів при виконанні певних дій в окреслених зовнішніх умовах (...) здібності мають загальних характер (...) До загальних здібностей відносяться: спостережливість, здатність до мислення, уявлення, пам'ять, увага та здатність до моторики. Розвиток здібностей залежить від вроджених властивостей нервової системи, впливу виховання та навчання, наприклад, з огляду на позитивну мотивацію, зацікавленість та особисту активності індивіда». Термін Здібності в " *Hasło Zdolność*, w: W. Okoń, *Nowy słownik...*, dz. cyt., s. 463.

⁸ «Середовище виховання, яке стимулює розвиток дитини через наданням йому відповідні знання про емоції та можливість практикувати відповідні емоційні навички. Це можливе лише з огляду на отримання досвіду та прикладів емоційної реакції за посередництва вербальних сигналів» A. Matczak, *Zarys psychologii rozwoju*, Warszawa 2003, s. 153.

⁹ Інтелектуальний розвиток спирається на розумові здібності особи. Розумові здібності людини дають їй можливість пізнавати світ та виконувати розумові операції. В процесі розвитку людина накопичує знання, які у подальшому використовує у соціумі і міжособистісних контактах. Розумова діяльність спирається на правду, відкриту в інтенціональній узгодженості розуму, що пізнає з предметом, який пізнають. Інтелектуальний розвиток здійснює адаптацію пізнавальних структур (схеми та операції) до вимог середовища. на основі терміну Інтелект . *Hasło Intelpekt*, w: W. Okoń, *Nowy słownik...*, dz. cyt., s. 145; A. Birch, T. Malim, *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęctwa do dorosłości*, Warszawa 1997, s. 41.

¹⁰ «Процес поступових змін щодо моральної вразливості особи відбувається у наступний спосіб: ставлення до добра і зла, ставлення до власних вчинків та їх наслідків, ставлення до вчинків інших людей». Термін моральний розвиток *Hasło Rozwój moralny*, w: W. Okoń, *Nowy słownik...*, dz. cyt., s. 343.

¹¹ «Воля – в психології – здатність до реалізації визначених дій, намірів і завдань та можливість утримання від певних дій» термін Воля *Hasło Wola*, w: W. Okoń,

7. ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК¹²

8 СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК¹³

3.4 Специфічні цілі

На кожному з етапів та аспектів розвитку особистості учня можна виокремити так звані специфічні цілі, які спираються на здібності, вміння, ефективність, пізнання, готовність, пошук, зацікавленність та активність індивіда. Кожна людина є неповторна та унікальна. Кожен обдарований різними здібностями, які можуть бути подібними з іншими, але кожен з нас володіє ними у різному ступені. Особа має достосовувати свої специфічні цілі до потреб, які виникають в процесі виховання.

В школі ми також можемо говорити про специфічні цілі. Школа є інституалізованою одиницею виховання, але вона має право і обов'язок допасовуватися до середовища, в якому функціонує. Окремі школи володіють власною виховною специфікою з огляду на місію, яку вони реалізують. Місія школи формується тим, хто засновує школу

Nowy słownik..., dz. cyt., s. 440

¹² Духовний розвиток стосується передусім духовної складової особи, який є джерелом постійної динаміки, яка проявляється через дієвість, відповідальність, саморозвиток та сумління. Всі ці якості можуть бути реалізовані з вільної волі, яка прагне правди, яка скеровує нас до добра. Можна сказати, що мірою духовного розвитку є добро, яке він імментує в життя. Por. I. Mroczkowski, ks., *Osoba i cielesność. Moralne aspekty teologii ciała*, Warszawa 2008, s. 65 З точки зору теології духовний розвиток скерований до ще більшої єдності з Христом. Таке поєднання називається «містичним» поєднанням, оскільки воно означає участь у містерії Христа через таїнства – Святі таїнства – таємниці Присвятої Трійці (Катехізис католицької церкви 2014)

¹³ Соціальний розвиток стосується змін, які відбуваються відповідно до віку учня, та відповідає адекватному стосунку з оточуючим середовищем (з урахуванням рівноваги достосування індивіда до суспільних вимог або індивідуалістичною поставою). В цьому випадку ми можемо говорити про процес «соціалізації», яка спрямована на пізнання і застосування поведінкової стратегії, яке вимагає дане суспільство. Достосування з одночасною участю в соціальному житті призводить до розвитку різних форм соціального життя, задоволенню потреб і творенню культури. Por. A. Birch, T. Malim, *Psychologia rozwoju...*, dz. cyt., s. 15, s. 154; hasło *Spółczesność*, w: W. Okoń, *Nowy słownik...*, dz. cyt., s. 364

або є патроном школи. Профіль місії може бути різними: починаючи від загальноосвітнього до професійного чи вузьпрофільного. МОП визначає специфічні цілі у наступний спосіб:

«Вчителі мають обрати такі специфічні цілі, які будуть для даної школи особливо важливими і були обрані відповідно потреб школи. Школи (...) має концентрувати зусилля передусім на цих цілях».¹⁴

3.5 Виховні цілі

Виховні цілі визначають відповідні виховні завдання, тобто дії школи, вихователів, батьків та середовища. З метою досягнення визначеної цілі потрібно застосовувати відповідні засоби та обирати певну стратегію дій з одночасним врахуванням різноманітних зовнішніх та внутрішніх чинників. Реалізуючи виховні цілі, потрібно пускати в хід весь досвід та всі дидактичні вміння вихователя. Всі суб'єкти, які залучаються до процесу виховання, мають співпрацювати між собою та взаємодоповнювати одне одного, перебуваючи в постійному пошуку ідеалу виховання, який потрібно втілити. Цілі виховання можна досягнути або не досягнути. У випадку браку досягнення поставлених цілей потрібно верифікувати завдання і достосувати їх відповідно до ситуації або конкретного учня, або цілого учнівського колективу. МОП визначає виховні завдання у такий спосіб:

«Завдання залежать від багатьох чинників, наприклад: від вмінь та навичок вчителів, їх особистих якостей, зацікавлень та часу, який вони можуть присвятити для підготовки до занять.

Завдання передусім мають відповідати віковій учня та його рівню психічної зрілості».¹⁵

4. Реалізація Програми виховання

«Програма виховання» має бути реалізована у взаємній згоді, порозумінні та співпраці з усіма суб'єктами виховного процесу (учнями, батьками, вихователями та вчителями) та інституціями, що залучаються до виховання, наприклад, релігійні громади (Католицька

¹⁴ Ministerstwo Edukacji Narodowej, *O wychowaniu...*, dz. cyt., s. 34.

¹⁵ Ministerstwo Edukacji Narodowej, *O wychowaniu...*, dz. cyt., s. 39

церква, для католицької молоді), громадські, спортивні і молодіжні організації та будь-які інші організації, що є легальними на території Польщі.

4.1 Реалізація у школі

Впорядкована, задокументована та затверджена «Програма виховання» має бути запропонована учням певного класу у письмовій формі з додатком, коментарем-поясненням, від вчителя даного класу.

Пропозиції доповнення або зміни «Програми виховання» мають враховувати можливості школи, можливості та здібності учнів, часові обмеження, психічно-фізичний стан всіх учасників виховного процесу та матеріальні ресурси, якими володіють суб'єкти виховання.

Шкільне середовище має свій неповторний характер та специфіку. Часто-густо можна зустріти про ту чи іншу школу висловлювання про те, що одна школа гарно виховує, а в іншій – постійні проблеми з вихованням. Після закінчення школи випускники ототожнюють себе з цінностями, які їм прищепила школа, згадують першу вчительку та ностальгують за шкільними роками.

4.2 Реалізація у класі

Основним та першочерговим місцем впровадження «Програми виховання» є клас (група учнів подібного віку та рівня розвитку, що організовані відповідно до зацікавлень). Об'єднання, яким є клас, має спільно здійснювати моральне формування, здобуття знань у сфері окремих предметів та вмінь, необхідних для життя в суспільстві. Клас є малою соціальною групою, що живе за своїми формальними та неформальними законами: у класі мають місце товариські стосунки з усією палітрою емоцій, що притаманні таким стосункам. У класі відбувається взаємодія при виконанні спільних завдань, що пов'язано з інтелектуальним напруженням, інтеракціями або розвагами. Всі ці елементи мають виховний характер і визначають середовище, в якому відбувається виховання. Педагог є опікуном класу, який використовує свої знання та авторитет, для керування класом з огляду на індивідуальні особливості кожного учня.

4.3 Групи зацікавленосте та діяльності

На початку навчального року учні діляться на окремі групи згідно їх зацікавлень та вмій. Кожна з груп має проявляти інтерес до певної теми (цінності), а відповідно спромогтися опанувати, реалізувати, представити, розповісти, а навіть інсценізувати її або створити фільм. Тема обертається довільно та самостійно. Проте вибір теми має корелюватися з майбутньою спеціальністю або профілем ВНЗ, в якому планує навчатися учень.

«Програма виховання» пропонує наступні групи зацікавлень та вмій:

1. Дисциплінарна (класне самоуправління) – співпраця з дирекцією школи та батьками, контроль роботи інших груп та координація діяльності.

2. Філософська – презентація філософського базису для даної теми

3. Теологічна - презентація теологічного базису для даної теми

4. Медіально-мультиплікаційна – пошук і презентація медіальних матеріалів (фільмів, радіо-передач, ілюстрацій), що описують дану тему; рекомендованим є створення власних медіа-метеріалів.

5. Історична – представлення історичного базису для даної теми

6. Інформаційна – збагачення теми через інформаційну актуалізацію (пошук найновіших соціологічних даних на дану тематику, опрацювання правових інновацій, пов'язаних з іноземним досвідом, публікацій в ЗМІ).

7. Літературна – презентація художніх творів, пов'язаних з даною тематикою, та написання власних художніх робіт (рекомендується консультація та співпраця з театральною групою та вчителем рідної мови)

8. Музична – збагачення лекцій музичними творами.

9. Наукова – у сфері точних та природничих наук, проведення аналізу та презентація наукових досягнень, з урахуванням історії науки у зв'язку, з чим рекомендується співпраця з історичною групою.

10. Природничо-соціологічна – презентація проблематики з сфери психології та соціології з урахуванням історичної динаміки змін у зв'язку, з чим рекомендується співпраця з історичною групою. Також група опрацьовує та аналізує соціологічні анкети.

11. Спортивно-туристична – створення ігор та розваг, пов'язаних з темою, пропозиції та планування екскурсій та рекреаційних походів.

12. Театральна – зацікавлення лекційним матеріалом за допомогою театральних постанов (скетів, сценок, альтернативних театральних вистав) та творення власних театральних постановок.

В залежності від кількості учнів та матеріально-технічних можливостей школи групи учнів можуть бути одно-, дво- та багатоособові.

Вчитель має відповідно підготувати та спрямувати згадані групи в їх пошуку та опрацюванні матеріалів для підготовки з подальшою презентацією своїх результатів перед класом або школою. Обов'язковим є врахування можливості співпраці з батьками та певна селективність (оцінювання і корегування) матеріалу, який опрацьовують учні.

4.4 Реалізація Програму виховання в родині

Батьки або опікуни учня зобов'язані ознайомитися з «Програмою виховання» та поінформувати про свої зауваження та побажання. Теми, які будуть обговорюватися на лекціях, мають бути осмислені та обговорені, за можливості, в батьківському домі. Батьки мають бути в постійному контакті зі школою та усіма суб'єктами, що включені в процес виховання, але передусім контактувати з вчителем, який займається вихованням дитини. Час від часу слід проводити анонімне опитування батьків щодо змісту і способів реалізації «Програми виховання».

Бібліографія

1 Офіційні документи

Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz inne przepisy prawne dotyczące rodziny, red. P. Piasecki, Warszawa 1999.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483).
Ministerstwo Edukacji Narodowej, O programie wychowawczym szkoły,
red. J. Dobrzyński, Warszawa 2001.

2 Наука Церкви

Teksty Pisma Świętego, Wydanie Piąte Biblii Tysiąclecia, Poznań 2003.

2.1 Документи Католицької Церкви

Катехізіс Католицької Церкви - Katechizm Kościoła Katolickiego,
Poznań 2002.

Кодекс канонічного права Kodeks Prawa Kanonicznego, 1983.

Документи II Ватиканського собору, Декларація про християнське виховання Gravissimum educationis Sobór Watykański II, Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim, Gravissimum educationis, 3, w: Sobór Watykański II, Konstytucje. Dekrety. Deklaracje, Poznań 2002.

Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego, Religijny wymiar wychowania w szkole katolickiej, Dimensione religiosa dell'educazione nella scuola cattolica. Lineamenti per la riflessione e la revisione, Rzym, 7.04.1988, w: Enchiridion Vaticanum, t. 11.

2.2 Документи Папської науки

Jan Paweł II, adh., Ecclesia in Europa (28 czerwca 2003).

Jan Paweł II, enc., Evangelium vitae.

Jan Paweł II, enc., Sollicitudo rei socialis.

Jan Paweł II, enc., Veritatis splendor.

Jan Paweł II, List Apostolski Novo millennio ineunte.

Jan Paweł II, List Gratissimam sane, 16, w: Jan Paweł II, Dzieła zebrane. Listy, t. 3, Kraków 2007.

Jan Paweł II, Przemówienie wygłoszone w Parlamencie, Warszawa, 11.06.1999, w: Jan Paweł II, Pielgrzymki do Ojczyzny, Kraków 2006.
Jan Paweł II, W imię przyszłości kultury, Przemówienie w UNESCO. Paryż, 2.06.1980, w: Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie.
Wojtyła K., Miłość i odpowiedzialność, Lublin 1986.
Wojtyła K., Osoba i czyn, Kraków 1985.

3 Література

Boczar M., Wartości w kulturze czynnikami ukierunkowującymi edukację (w kontekście pedagogiki B. Nawroczyńskiego), w: Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne, Lublin 1997.
Gołębski F., Kulturowe aspekty integracji europejskiej, Warszawa 2009.
Nawroczyński B., Zasady nauczania, w: Dzieła wybrane, t. 2, Warszawa 1987.
Safian M., Prawo, wartości i demokracja, w: Chrześcijaństwo, świat – polityka. Zeszyty społecznej myśli Kościoła, 3 (7) 2008.
Siemianowski A., Szkice z etyki wartości, Gniezno 2006.
Słowińska H., Autoformacja przez wychowanie, w: Pedagogia christiana 2007.
Struzik Z., Program wychowawczy oparty na wartościach według nauczania Jana Pawła II, Warszawa 2010.
Tischner J., Myślenie według wartości, Kraków 1982.
Tokarczyk R., Współczesne kultury prawne, Warszawa 2008.

